

КУЛТУРА ПОЛИСА
УДК 316.77:172
ПЧ

ВЛАДИМИР БАРОВИЋ
Филозофски факултет
Нови Сад

КОМПАРАТИВНО-ГЕНЕТИЧКИ ПРИКАЗ ИНТЕРАКЦИЈЕ ОБАВЕШТАЈНИХ СЛУЖБИ И МЕДИЈА

Сажетак: У раду се износи историјски преглед развоја обавештајних служби. Обрађен је утицај на медије, који су стално били под присмотром и контролом обавештајних служби. У раду се оцењује утицај служби на медије, као погубан јер је у супротности са професионалном етиком и новинарским стандардима. У раду се износе примери негативног утицаја обавештајних елемената на медијске раднике и новинаре.

Кључне речи: обавештајне службе, медији, новинари, етика, утицај.

У циљу комплекснијег и генетички утемељеног сагледавања проблема који анализирамо изнећемо на првом месту историјат обавештајних служби које су по једној групи аутора старе (у примитивним формама) од када постоји хомо сапиенс.¹ Од првих облика најједноставнијег организовања људи, постојала је потреба да се сазна бројно стање, опрема и намере суседне групације која је била конкурент у лову, контроли над пашњацима и обра-

дивом земљом. Немогуће је говорити о било каквој структуралној организацији, јер је и људски род био на почетку цивилизацијске егзистенције али веома рано налазимо писане историјске изворе о наведеним обрасцима деловања. Међу првим медијима који сугеришу на рану фазу безбедносног деловања маркиран је Стари завет у ком се на више места среће класична обавештајна активност. „Тако су учинили оци ваши кад их послах из Кадис – Варне да уходе земљу. И отидоше до потока Есхола и уходише земљу; и оборише срце синовима Израилевијем да не иду у земљу коју им даде Господ” (Библија, Стари завет, Четврта књига Мојсијева, глава 32, 8, 9). На местима настанка првих градова држава долази до оснивања примитивних војних формација при чему је све израженија потреба за слањем разних шпијуна који су одговарали лично владару или војним заповедницима. Прве обавештајне писане податке о другим државама и земљама срећемо код познатог аутора старовековног периода Херодота у којима отац историје пише: „На крајњем југозападу налази се Етиопија. У њој има много злата, огромних слонова, свакојаког дивљег дрвећа, између осталог и ебонеса, па лепих, врло великих и дуговечних људи” (Херодот, 1988: 252). Оком врсног медијског стручњака Халикарнашанин је читаоцима нудио низ важних обавештења о друштву, економским приликама, обичајима и политичкој свести разних народа а код њега се срећу и први примери аналитике тј. критике извора: „Не верујем ни у то да се рађају људи са једним оком а да у свему другом изгледају као и остали људи. Изгледа да ове земље на крају света окружују целу осталу земљу и скривају у себи све оно што је за нас најлепше и најдрагоценије” (исто). Освајачке империје као што је била трансконтинентална држава Александра Македонског и Римско царство додатно су унапредили и проширили обавештајно деловање које се примењује углавном у војне сврхе. Велики војсковођа и државник Гај Јулије Цезар у делу „Галски рат” на више места износи податке о својој али и противничкој обавештајној мрежи: „Када су тамо стигли непријатељске уходе, које су биле свуда уз ријеку распоређене, изненађене су, јер се наједанпут дигло велико невријеме а и наши су их напали” (Цезар, 1988: 189).

Иако је био суров по систему ратовања, друштвеним односима и феудалном праву, средњи век је сачувао одређене тради-

¹ Заговорници позитивистичког схватања да обавештајна служба постоји од када и човек су Ф. Тобај и Р. Рован док су на сагледавање друштвено економских околности за обавештајни рад указивали С. Морган и Ф. Енгелс

ције антике па се неретко користе обавештајне методе старих Грка и Римљана као што су подмићивања, врбовања и разна лукавства (Цајс, 2003: 65). Примарне облике обавештајне службе која је заснована на верском устројству уз јаку црту фанатизма који се данас среће међу појединим екстремистичким организацијама (Ал Каида, Ал Акса, Хамас, Исламски цихад, Хезболах) и државама (ирански Вебах) налазимо у асасинском или хашишенском покрету који је настао крајем XI века. „Њени су (верске групе ВБ), следбеници разврстани према степену образовања, поузданости и храбрости, од искушеника до великог учитеља. Они пролазе течајеве снажне индоктринације као и телесну обуку. Хасан (вођа ВБ) у застрашивању својих непријатеља најрадије користи убиство. Шаље чланове секте, појединачно или ређе по двојицу – тројицу, да убију неку одабрану важну личност. Ови се углавном преруше у трговце или у испоснике, круже градом у којем треба да буде извршен злочин, добро упознају места и навике своје жртве а затим кад утврде план ударе. Међутим ако се припреме и одвијају у највећој тајности, извршење се обавезно мора обавити јавно и то пред што бројнијом гомилом. Стога им је омиљено место џамија, а омиљени дан петак, махом у подне” (Амин Малуф, 2006:124 – 125). Сматрамо да је први креатор обавештајне организације, која је имала изразито офанзивни карактер и склоност тајним операцијама, био средњовековни исламски верски вођа Хасан (у историјским изворима познат као „Старац са планине”) који не само да је организовао атентате већ и веома успешне манипулативне акције: дезинформисање, пропаганда, саботаже, диверзије. То нам сугерише да се прва обавештајна организација у савременом смислу те речи не јавља у Европи већ на Блиском истоку (данашња: Сирија, Палестина, Израел) и да иако је заснована на фанатизму и верској основи има значајан психолошки ефекат јер смишљено бира време, место и метод напада уз систем индоктринације, селекције и обуке, што су сегменти рада савремених обавештајно - безбедносних система.

Религијски елемент поред идеологије игра и данас фундаменталну улогу у активностима обавештајних служби, које ће пре поверити хипотетички задатак верском фанатику (ако су сигурни у његов профил), него плаћеном агенту, који делује за новац а не из убеђења. Није само исламски верски фактор утицао на развој

обавештајне делатности већ немале заслуге имају православна и католичка црква које испуњавају неке од основних претпоставки за такав начин рада:

1. централизовану управу и јасна правила деловања,
2. строгу хијерархију и ритуале иницијације,
3. дисциплину и командни ланац,
4. дискрецију и тајновитост,
5. добру комуникацију и утицај у структурама моћи и одлучивања,
6. херметички затворен систем.

Наведени елементи сугеришу да је црквена организација идеална за обавештајне активности јер религија по свом примарном утемељењу има карактер мистичности а преко верских обреда и утицаја на друштво, прожимајући све његове сегменте.² Црквена лица су током средњег и новог века имала приступа најповерљивијим државним подацима кроз свету тајну исповести а традиционално је веома утицајна личност био исповедник владарске куће. У оквиру обе хришћанске цркве делују и посебни монашки редови у које се улази након искушеничког стажа а упражњавањем поста и молитве достижу се високе моралне и духовне вредности које су у комбинацији са природном интелигенцијом изузетно погодне за обавештајни рад. Постоје и специјалне духовне методе којима се постиже висок ниво концентрације (слично медитацији) што омогућава низ особина пожељних за обавештајца: стрпљење, непоказивање страха, узнемирености, бола, патње, стрепње (Кривошеин, 1988). Поједина свештена лица и данас имају доста развијенију меморију и моћ памћења у односу на друге професије јер могу меморисати и веома дуге и сложене молитве на старословенском, грчком или латинском језику. Све наведено користили су угледни црквени кругови Византије који су преко мисионара, свештеника, проповедника, високих прелата ширили обавештајну мрежу и добијали важне податке о неприја-

² Сличне карактеристике имају одређене друштвене групације и неформалне групе али је навођење примера црквене организације изведено због опште познатог устројства и модела рада савремених цркава који није мењан неколико векова. Компарација ни у ком погледу нема пежоративну него фигуративну функцију.

тељу. Исто је чинила и католичка црква која захваљујући јасном устројству (папској супремацији) има најстарију живу информативну службу која баштини скоро хиљадугодишњу традицију а заснива се на мрежи инфо - центара који су распоређени на свим континентима. Колико је ефикасна обавештајна мрежа црквених организација сведочи податак да је тај систем функционисао чак и у време турске доминације када на нашим просторима осим отоманске није постојала друга уређена државна организација.

Нови век је донео низ промена у поимању обавештајног рада који се посебно развија након првих револуција а почетком XVII века јавља се и штампа као облик савременог медијског рада какав је нама познат (Бјелица, 1983). Штампу је од настанка занимало оно што је интересовало обавештајце, тада углавном под контролом краљева и кнежева: „Њихов садржај био је углавном следећи: вести из иностранства (најчешће о ратним сукобима), дворске вести, трговачке вести, новости о „чудотворним лековима”, провалама облака, убиствима, епидемијама и сл.” (Бјелица, Јевтовић, 2006:30). Веома брзо први медији долазе под удар центара моћи који желе да рафинираним техникама преко новина успоставе латентну индоктринацију а тиме посредно и своју политичку доминацију. Кардинал Ришеље врсни познавалац и организатор зачетака француског обавештајног система, благом манипулацијом политичких садржаја ондашњих новина придобијао је јавно мњење за своје акције а то је спороводио преко листа „Газета” (Ла Газетте) покретача и новинара Теофраста Ренодо-а, краљевог лекара. Кардинал Ришеље је први у својим прагматично - пропагандним размишљањима предлагао да се новине продају јавно на улици ³.

Медији су почели да траже изворе информисања а један од првих земаља која је у савременом смислу имала обавештајну службу била је Краљевина Енглеска која од 1647. године има организован систем безбедности. Та држава је пре доношења посматране одлуке о формирању безбедносне установе, основала институцију за контролу штампе која је названа „Звездана соба”. До буржоаске револуције, у тој земљи влада цензура која се полако укида а Енглеска је новинама прва дозволила улазак на место до-

³ Идеја је реализована тек 1830. године, два века након Ришељеовог предлога.

ношења највиших одлука – у парламент. Уредник „Гентлеман Магазине”-а Едвард Кејв први је писао детаљне извештаје из скупштине ризикујући да новине буду забрањене јер су ондашње политичке елите сматрале да је оно што се дешава у скупштини врхунска тајна. Кејв је увео правило које ће касније бити тешко оспорити и тиме он пробија баријеру недоступности информација из самих врхова власти.

Главна тематска област медија били су оружани сукоби а посебно важан за развој штампе био је Тридесетогодишњи рат о ком су новине детаљно и исцрпно писале и који се завршио Вестфалским миром 1648. године. О том важном мировном уговору и последицама рата новинари су извештавали на основу различитих извора али је штампа од почетка била под будним оком државе. (У Енглеској док није било новинара, 1275. године донета је уредба против лажног ширења вести). Обавештајни и контраобавештајни агенти нововековних држава помно су пратили кретање и деловање новинара, свесни колико они могу да утичу на расположење конзумената информација. Безбедносни органи Француске од 1600. до 1760. године због политичког деловања наводно усмереног против државе и краља у злогласној Бастиљи затварају преко 800 писаца и новинара, а пошто је штампа била под будним надзором власти ни један аутор „сумњивих” текстова није прошао некажњено.

Обавештајне службе рано увиђају могућности коришћења медија за манипулацију јавним мњењем а пошто полако освајају све поре друштва, новине и новинари постају веома пожељни сарадници. Истовремени развој медија и обавештајних система подудара се са Француском буржоаском револуцијом 1789. године када долази од развоја службе која има за циљ да сузбија аристократију и одржава револуцију а слобода штампе која је прокламована брзо долази под удар цензуре. Иако су прво уздизани у небеса а затим оспоравани, медији се у посматраном историјском тренутку развијају и тада почињу да пишу први новинари – политичари, људи који креирају друштвену стварност, подижу масе, мотивишу их и усмеравају акције, што изазива реакцију полицијских органа. Ватрен у говору као и на перу Жан Пол Мара је у свом „Пријатељу народа” нападао аристократију и крупну буржоазију оличену у жирондинцима а свој политички ангажман завр-

шио је као жртва атентата 1793. године. У револуцији је зачето и оно што се детерминише као патриотско новинарство чији је предводник Жак Пјер Брисо уредник новина „Патриотска Француска” који тврди да новинари морају бити политички ангажовани. Јакобинска диктатура остала је упамћена као немилосрдна према новинама које мисле другачије а Робеспјејерове службе безбедности немилосрдно су гиљотинирале непожељне ауторе, док је 97 листова укинута. У то време поред борбе са противничким групама тајној полицији је као основни задатак стављено откривање скривених штампарија које су пласирале антивладине памфлете и новине.

Наполеон је остао упамћен као велики организатор обавештајне службе али и као први владар који је у савременом смислу разумео информативни значај новина и стога је ставио штампу под своју потпуну контролу. Бонапарта је дошао на власт ударом 1799. године и једна од првих наредби била је да ни једне новине не смеју излазити без полицијских дозвола. Штампа постаје важно средство империјалне пропаганде која од важних политичких тема одвлачи пажњу ка забавним садржајима а у редакције улазе убачени агенти који контролишу писање и новинарски рад. „Као и војском и полицијом, Наполеон је настојао да потпуно влада и штампом. Три су метода која је користио у потчињавању и усмеравању политичке штампе: 1. надзор и контрола 2. директиве и 3. субвенције и подмићивање. Штампу је надзирала полиција.” (Бјелица, Јевтовић, 2006:60). У Наполеоновом систему власти штампа је имала тако истакнуто место да се француском императору приписују речи: „Ако не зауздам штампу, нећу остати на власти ни три месеца”. Велики стратег је знао да обавештајне службе непријатељских држава нису пасивне па је предузимао низ превентивних акција које нису мимоишле ни медије које на основу наводне контраобавештајне анализе француске власти цензуришу и гасе: „У Немачкој затвара Бајројтске новине са образложењем да су под утицајем енглеских агената, док Минхенским новинама поручује да ће их задесити иста судбина ако „не промене дух”, у Аустрији на мети су Аугсбургске и Бечке новине” (исто). Наполеон је свог министра полиције Жозефа Фушеа користио као изврсног руководиоца обавештајних служби али поред шпијунаже он је значајки контролисао рад медија и инструирао их да пишу хвалос-

певе за цара и његову политику. Тако се јавља пропаганда, диригована манипулација и дезинформација јавним мњењем што је карактеристика и савремених система обавештајно безбедносног рада.

Након збацивања Наполеона долази до установљавања система власти који усмерава Света алијанса (Русија, Немачка, Аустрија) док се у Хабзбуршкој монархији заводи систем назван „Метернихова страховлада”, по министру спољних послова Клеменсу Венцелу фон Метерниху, који карактерише широко деловање полиције и обавештајних државних органа. Тајни дворски савет у Бечу даје полицији широка овлашћења а министар Метерних који је од 1809. до 1848. године стварни владар Аустрије посебно оштро поступа са штампом која је инструментализована и диригована. Новинари се отворено врбују за рад у обавештајним органима а ни један медиј није остао без државне контроле и строгог надзора који подразумева цензуру и најгори облик самоиспитивања оличен у аутоцензури.⁴

Новине и новинари доживели су највеће утицаје и злоупотребе од обавештајних служби за време великих планетарних сукоба а Први и Други светски рат изнедрили су занимљиву литературу која износи чињенице о обавештајном деловању појединих представника медија. Изузетно ефикасну злоупотребу медија показују тоталитарни системи као што је фашизам у Италији, чији вођа Бенито Мусолини јеош у младости револуционарно делује као новинар и уредник социјалистичких листова а идеологизација медија је до те мере транспарентна да новинари добијају и посебне униформе. О социјалистичком новинарском раду Бенита Мусолинија писала је југословенска међуратна штампа са циљем да изнесе јавности слабо познате детаље о деловању фашистичког вође у младости („Дуче у хапсу”, Правда, 30.04. – 1., 2.3 05. 1932, стр.9). Исти принцип ангажованог информисања користи се и у Трећем рајху где се разгранат систем нацистичке обавештајне и безбедносне службе максимално користи медијима чији је основни задатак пропаганда. (Баровић, 2007). Сличан однос је каракте-

⁴ У посматраном државном контексту могуће је маркирати зачетак тоталитарних уређења која систематски користе медије и новинаре а у пуној мери тај систем се развија у првој половини XX века у Немачкој, Италији и СССР-у.

ристичан за тоталитарни социјалистички систем у СССР-у који кулминацију достиже у стаљинистичком моделу тоталне шпијунаже где нема сегмента друштва које није покривено тајним службама. У том уређењу новинари су имали важну улогу у спољној шпијунажи па су совјетска дописништва у већим градовима као и аташеи за штампу били под будним оком контраобавештајних органа европских земаља – домаћина.

Ако оценимо однос обавештајних служби и медија можемо закључити да се они упоредо развијају а како расту капацитети штампе полако долази од ширења организације и поља рада обавештајних система. Како медији прелазе од штампе ка електронским формама емитовања оличеним прво у радију а затим и телевизији, истовремено и обавештајне организације преузимају електронске начине рада. То се огледа у ометању, прислушкивању, електронском надзору и коришћењу свих капацитета електро - уређаја у обавештајне сврхе што се није реализовало без посредног или непосредног утицаја на медије. Поред техничког аспекта обавештајци су користили и моћ новинарске речи у своје сврхе па је тако веома успешно од стране нациста употребљен систем убацивања на непријатељске радио фреквенције у циљу дезинформисања становништва. Радијска пропаганда коришћена је и од савезника па су покрети отпора добијали инструкције за рад у оквиру редовних емисија Радио Лондона, јер би у наизглед обичној реченици било кодирано обавештење. И на нашим просторима је за време Другог светског рата издавана наредба преко радија а познате директиве - емисије на српском Радио Лондона са стављем под слово З, имале су командну али и психолошку компоненту. Домаћи новинари под окупацијом од стране немачких обавештајних служби (Abwehr, SD, Gestapo), врбовани су за контраобавештајно и информативно деловање поред пропаганде коју су у редовним активностима обављали. (Николић, 2002).

Након Другог светског рата обавештајна пракса рада новинара за разне службе се наставила али је једнопартијски систем тај поступак правдао наставком борбе за социјалистичку изградњу, само мирним средствима. На крају генетичке анализе интеракције медија и обавештајних служби може се рећи да су то два сегмента са истим циљем, али различитим средствима и публиком. Медији углавном користе сва дозвољена средства да дођу до ин-

формације и презентују је широком кругу читалаца / гледалаца / слушалаца, док обавештајци користе све расположиве методе у циљу информисања ужег круга лица која траже податке у циљу доношења одређених одлука.

Comparative view of genetic interactions of the intelligence services and media

Summary: This paper is a historical overview of the development of intelligence agencies. Processed on the influence of the media, who were under constant surveillance and control of intelligence services. The paper assesses the impact of services on the media, as well as disastrous as it is contrary to professional ethics and journalistic standards. The paper presents examples of the negative impact of the intelligence elements of the media workers and journalists.

Key words: intelligence agencies, the media, journalists, ethics, influence.

Извори и литература:

- Аврамов Смиља, „Прикривене акције” у стратегији Сједињених Америчких Држава, Војно дело, Београд, 1/1999.
- Баровић Владимир (2007), Медији у Трећем рајху, ЦМ, година II, број 5, стр. 119-132.
- Баровић Владимир (2008), Медијски доступна БИА, Линк, година ВИИ, број 69, стр. 18.
- Берг де Хјуго (2007), Истраживачко новинарство, Цлио, Београд.
- Берија Сергије (1996), Мој отац Лаврентије Берија, БИГЗ, Београд.
- Библија или Свето писмо Старога и Новога завета,(1985), (превео Стари завет Ђура Даничић, Нови завјет превео Вук Стеф. Караџић) Београд, Издање библијског друштва, 1985.
- Бјелица Михаило, Јевтовић Зоран (2006), Историја новинарства, Мегатренд универзитет примењених наука, Београд.
- Бјелица Михаило (1983), Штампа и друштво, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.

- Духачек Антун (1992), Исповест обавештајца, Успон и пад југословенске обавештајне службе, Графопресс, Београд.
- Духачек Антун (1997), О обавештајцу Стеви Крајачићу, УНИРЕКС, Подгорица.
- Дворниковић Владимир (2000), Карактерологија Југословена, Просвета, Београд.
- Џајс Френсис (2003), Витезови кроз историју, (превела Љиљана Крстић) Утопија, Београд.
- Ђорђевић Обрен (1987), Основи државне безбедности – општи део, ВШУП, Београд.
- Ђорђевић Обрен (1989), Лексикон безбедности, Привредапублик, Београд.
- Цезар Гај Јулије (1988), Галски рат – Грађански рат (превео с латинског, предговор и објашњења др Ахмед Тузлић), Матица српска, Нови Сад.
- Херодот (1988), Херодотова историја И, (превео са сатрогрчког Милан Арсенић), Матица српска, Нови Сад.
- Кривошеин архиепископ Василије (1988), Преподобни Симеон Нови Богослов, Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ, Београд.
- Кодекс новинара Србије, www.nuns.org.yu
- Лопушина Марко (2002), КГБ против Југославије, „Евро”, Београд.
- Хомфман Брус (2000), Унутрашњи тероризам, Народна књига, Алфа, Београд.
- Мала енциклопедија Просвета (1978), општа енциклопедија 2, Просвета, Београд.
- Малуф Амин (2006), Крсташки ратови у очима Арапа, (превела с француског Весна Цакелјић), Лагуна, Београд.
- Миловановић Никола (1986), Кроз тајни архив Удбе, Слобода, Београд.
- Николић Коста (2002), Страх и нада у Србији 1941-1944, свакодневни живот од окупацијом, Завод за уџбенике и наставна средства, Београд.
- Правда, дневни лист излазио у Београду 1921 – 1941.
- Ремондино Енио (2002), Телевизија иде у рат, Цлио, Београд.
- Рус Мол Штефан, Загорац Кершер Ана Југослава (2005), Новинарство, Цлио, Београд.
- Рован Р. (1949), Цртице из тајне службе, превод, ССУП, Београд.
- Савић Андреја (2007), Национална безбедност, Криминалистичко – полицијска академија, Земун.
- Савић Андреја (1994), Увод у државну безбедност, ВСУП, Београд.

- Стајић Љубомир, Стевановић Обрад (1995), Грађански нереди, Полицијска академија, Београд.
- Тохај Ф. (1949), Тајни одред, превод, ССУП, Београд.
- Војни лексикон (1981), Војноиздавачки завод, Београд.
- Вељановски Раде (2005), Јавни РТВ сервис у служби грађана, Цлио, Београд.
- Жакет Дејл (2007), Новинарска етика, морална одговорност у медијима, Службени лист, Београд.
- Жалац Иван (2008), Школа само за одабране, Калибар, година XIII, број 143, стр. 40 – 42.